

Pojedini djelovi crnogorskog rasporeda na lovcenskom frontu, koji su bili pošteđeni ubitačne artiljerijske vatre na spoljnim padinama, bili su u stanju da izvedu nekoliko sjajnih juriša, zbacajući neprijateljsku pješadiju s visova Lovćena, potpuno potvrđujući ispravnost ove taktičke i operativne zagonetke. Ali glavnina crnogorskih snaga na ovom frontu bila je raskomadana, razbijena i demoralisana strašnim učinkom austrijske artiljerije.³⁰

I glavnina crnogorske vojske svrstana u sandžački odred, koji je u prvoj fazi rata štiti bok i odstupnicu srpskoj vojsci, na kraju svoje misije, početkom januara 1916. godine, bačena je na Mojkovcu pod malj austrijskih potjernih kolona. Iako taktički zaokružena, crnogorska pobjeda na Mojkovcu je vojno-strategijski bila nepotrebna. Crnogorska vojska je izvodila protivjuriš oko Mojkovca, iako je srpska vojska bila van domašaja potjere, a austrijske trupe su već zaposijedale Crnogorsko primorje i Cetinje. I, umjesto da se iz operativnog rasporeda savije u kolone, koje su još imale mogućnosti da se povuku za srpskom vojskom preko Albanije, crnogorska vojska bila je izložena besmislenom žrtvovanju žive sile. Povlačenje je bilo moguće s obzirom na to da je crnogorska vojska u svojim rukama držala skadarsku oblast i grad Skadar, koje je okupirala krajem juna 1915. godine. To je bio iznuden potez, jer su bande albanskih kačaka, podsticane i naružavane od strane Asutrije, Njemačke i Engleske, ugrožavale crnogorsku teritoriju s te strane.

Pojedini autori, međutim, smatraju da je žrtvovanje crnogorske vojske bio dio plana savezničke srpske komande.³¹ No, bitkom na Mojkovcu odbranjena je čast crnogorskog oružja. Sve drugo je bilo izgubljeno.

Kapitulacija crnogorske vojske i države, kojoj su više doprinijeli saveznici nego neprijatelj, međutim, nije bila i kapitulacija crnogorskog oružja i naroda.

Završetkom Prvog svjetskog rata austrijsku okupaciju Crne Gore zamijenila je okupacija dojučerašnje savezničke vojske. Srpske

jadranske trupe sprovodile su nezapamćen „bijeli teror“ nad civilnim stanovništvom. „Bratska“ okupacija donijela je Crnoj Gori ponižavanje i ubijanje staraca, silovanje žena, bacanje djece s majkama u zapaljene domove i druga zlodjela, kakva nijedan osvajač, ni prije ni poslije, nije činio u Crnoj Gori.³²

Crna Gora je u dva balkanska rata izgubila preko 13.000 ljudi. U Prvom svjetskom ratu izgubila je još oko 20.000, dok je srpska okupacija koštala Crnu Goru oko 6.000 ubijenih i ranjenih. To je, zapravo, čitav ratni sastav crnogorske armije.

Poslije jedne kapitulacije, dvije okupacije i jednog ugušenog ustanka, i nikad ugašene nacionalnooslobodilačke gerile u Crnoj Gori, stara ratnička i slobodarska slava ponovo je zablistala u Trinaestojulskom ustanku 1941. godine. Tada je, s oko 30.000 ustanika, Crna Gora bila najmoćnija oružana sila u Evropi koja se organizovano suprotstavila silama Osovine. Ili, u jeku bitke na Neretvi, u jednom otvorenom sudaru s crnogorskim proleterima, njemačka vojska je, prvi put tokom Drugog svjetskog rata, u Evropi bila natjerana na odstupanje.

Podaci iz jednog istraživanja kazuju da su tokom NOR-a u Titovoj vojsci, u svim jugoslovenskim zemljama, Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Vojvodini i Kosovu, Crnogorci iz Crne Gore (ne računajući Crnogorce koji su od ranije živjeli ondje) činili 50 do 90 procenata komandnog kadra.³³ To upućuje na zaključak da je dugotrajno narodno iskustvo u ratovanju bilo živo nasljeđe svakog pojedinca.

³² Iz *Kravnog albuma Karadorđevića* (Dokumenti o zločinima Srbijanaca u Crnoj Gori), Rim, 1921.

³³ Stanišić, M.: *Kadrovi revolucije*, Titograd, 1984, str. 51–60.